

DEÁK ÁGNES

Eötvös József *Uralkodó eszméinek* korabeli németországi recepciójáról

A XIX. század *uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című mű kapcsán Concha Győző munkássága óta általánosan elfogadott tételnek számított, hogy ez a mű a korabeli nyugat-európai tudományosság köreiben nagy visszhangot váltott ki.¹ A közelmúltban született elemzések azonban bizonyos fokig mítosznek minősítették ezt az értékelést, hangsúlyozva, hogy tudományos párbeszédéről semmiképpen sem beszélhetünk, legfeljebb kritikai fogadtatásról, mely azonban nem közvetlenül a műre magára, mint inkább Eötvös „személyes megkeresésére” reagált.² Eötvös levelezéséből ugyanis pontosan követhető, milyen lépéseket tett ő maga művének ismertté tétele és külföldi recenzáltatása érdekében: jónéhány tudóshoz és politikushoz, köztük Joseph Maria von Radowitzhoz, Friedrich von Raumerhez, Karl Joseph Anton Mittermaierhez, Jakob Philipp Fallmerayerhez, Alexander Fleglerhez, Victor Cherbulier-hez és Joseph Andrew Blackwellhez maga juttatta el művének első kötetét, illetve Szalay Lászlót kérte meg közvetítésre 1852 elején. Charles de Montalembert számára 1853-ban, François Guizot részére pedig – Montalembert közvetítésével – egy évvel később küldte el művét.³ A válaszként érkezett magánleveleikben a címzettek valóban biztosították Eötvöst nagyrabecsülésükről, mindazonáltal Eötvös maga nem volt elégedett a nyilvános visszhanggal. 1852 januárjában úgy nyilatkozott, műve nemcsak a hazában, de Ausztriában is „egy igen magasztaló, de igen középsterű bírálatnál nem hozott még más gyümölcsöket”, s februárban is arról ír Szalay Lászlónak, hogy „mindeddig néhány általánosan magasztaló frázison kívül sem az utóbbi lapban, sem máshol bírálat nem jelent meg”.⁴ A mű második kötete esetében jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre arról, hogy kikhez és milyen csatornán keresztül jutott el a munka. Eötvös azonban ismét csak Szalaynak úgy nyilatkozott 1855 februárjában, hogy nincsenek „vérmes reményei” a fogadtatást illetően.⁵

¹ Concha Győző: *Báró Eötvös József és a külföldi kritika*. Budapesti Szemle, 134. köt. (1908) 187–212., 374–391., 135. köt. (1908) 91–113.

² Gángó Gábor: *Eötvös József államtudományi gondolkodásának recepciója 1850-től az Eötvös-centenáriumig*. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Magyarország és a modernitás. Szerk. Mester Béla–Perecz László. Budapest, 2004. 333–336.; Uő.: *Eötvös József „Uralkodó eszméi” és a kontinentális politikafilozófia 1848 után*. Világosság, 42. évf. (2001) 4–5. sz. 20.: „... elfecsérelt erőfeszítéseikhez képest gyér korabeli és korunkbeli franciaországi fogadtatással”.

³ Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz, Velence, 1852. jan. 24., febr. 22., ápr. 5. In: *Eötvös József: Levelek*. Szerk. Oltványi Ambrus. Budapest, 1976. 222–226., 231–238. Vö. még: Csepeli Réka: *Eötvös József levelei Charles de Montalembert-hez*. Aetas, 13. évf. (1997) 1. sz. 124–141.

⁴ Eötvös József levele Szalay Lászlónak, Velence, 1852. febr. 22. In: *Eötvös: Levelek*, 234., idézi: Gángó: *Eötvös József államtudományi gondolkodásának recepciója*, 334.

⁵ Eötvös levele Szalay Lászlóhoz, Pest. 1855. február 15. In: *Eötvös: Levelek*, 255., idézi: Gángó: *Eötvös József államtudományi gondolkodásának recepciója*, 335.

Eötvös egykori centralista elvbarátai igen sokat tettek az *Uralkodó eszmék* hazai népszerűsítéséért, s írásaikban – mintegy a hazai érdektelenség ellentpontjaként – már megfogalmazódott az élénk és elismerő külföldi fogadtatás tézise. Csengery Antal a *Magyar Hírlap* hasábjain 1855-ben arról ír, hogy a mű „az államférfiaknak tágasabb látókört nyitott Európaszerte. E hatása a műnek nem fog elmaradni. Ez iránt az európai irodalom több jelesei már is kedvezőleg nyilatkoztak, részint az irodalom útján folyóiratokban, részint a szerzőhöz írt üdvözlő sorokban. A tudomány és államélet férfiainak figyelmét a külföldön nagy mértékben megragadta e mű, mind a mellett, hogy a csatatér, mely keleten nyílik [a krími háború], minden tudományos érdeket háttérbe látszik szorítani egy időre.”⁶ Néhány évvel később pedig már Lukács Móric húzza meg a mérleget: „E munkát illetőleg megszegyénített a külföld. Az német fordításban is megjelenévé, nagyobb hatást tett s általánosan elismerésben részesült a külföldön mint a szerzőnek saját hazájában. Nem csak a tudós németek, kikről tudjuk, hogy az elméleti fejtegetéseknek és az elvont tudományos elmékedéseknek a túlságig is barátjai, de a gyakorlati irányú s a tudomány száraz elvontságaiban nem igen gyönyörködő francziák is, nagy érdekű, fontos tartalmú és a politikai tudományokban mintegy korszakot alkotónak ismerték el e munkát.”⁷ Concha tehát az Eötvöshöz intézett magánlevelek és megjelent kritikák összegyűjtésével és ismertetésével az ő nyomdokaikon haladt.

Napjaink Eötvös-kutatásának egy másik iránya nem érinti közvetlenül a mű külföldi recepcióját, inkább azt vizsgálja, „mely pontokon épül be a magyar liberalizmus az európai eszmekörbe”, s nem recepciótörténetet kíván pontosítani, hanem eszmetörténeti párhuzamokat kimutatni Eötvös munkája és a kortárs nyugat-európai államtudományi gondolkodás között.⁸

Ez alkalommal a *Pesti Napló* két rövid cikkére kívánjuk felhívni a figyelmet, melyek bizonyítják, hogy a korabeli közvélemény mai ismereteinknél pontosabb információkkal rendelkezett a külföldi sajtótermékekben megjelent visszhangot illetően. A cikkeket feltételezhetően maga Eötvös vagy legalábbis szűk baráti körének valamely tagja sugalmazhatta vagy írhatta, hiszen azok az említett recenziók alapos ismeretéről tanúskodnak.

A lap 1855. február 27-i száma számol be először Fővárosi és vidéki ujdonságok című rovatában a mű második magyar nyelvű kötetének megjelenéséről, s ez alkalommal ad hírt az első kötetéről napvilágot látott ismertetésekről. Idézi Cherbulier magasztaló sorait a Bibliothèque universelle de Genève 1853. februári számából, megemlíti, hogy a műről hírt adott a *Revue des Deux Mondes* is, s magasztalólag szóltak róla „Németország több jelesei, mint Fallmerayer, Mittermaier és mások”. Szintén idézi a *Grenzboten* hasábjain Julian

⁶ Csengery Antal: *Könyvismertetés*. Magyar Hírlap, 6. évf. 669. sz. 1855. márc. 14., említi: Concha: *Báró Eötvös József és a külföldi kritika*, 187.

⁷ Lukács Móricz: *Laboulaye báró Eötvös Józsefről*. Budapesti Szemle, 11. köt. (1860) 377–386., itt: 377. S említhetjük Trefort Ágostont is, aki évtizedekkel később igyekezett felhívni a magyarországi közvélemény figyelmét az *Uralkodó Eszmék*re: Trefort Ágoston: *B. Eötvös József, »a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című munkájáról*. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. 7. köt. Budapest, 1883. 1–11.

⁸ Csepeli Réka: „... *Az első igazán európai magyar*”. *A XIX. századi francia és magyar liberális gondolat kölcsönhatásai*. Magyar Tudomány, új folyam, 42. köt. (1997) 8. sz. 917–933.; Vö. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történetelmélet a magyar történetírásban*. 2. köt.: *A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. Budapest, 1973. 389–400. Ezen irányú kortárs előzményét lásd: Kautz Gyula: *A politikai tudomány kézikönyve*. 2. átdolg. kiadás, Budapest, 1876. 98–99.

Schmidt tollából megjelent ismertetés néhány megállapítását is.⁹ Ezeket a kritikákat részletesen ismerteti Concha Győző már említett tanulmányában.

A *Pesti Napló* másik közleménye azonban, amely az 1856. március 26-i számban jelent meg, azóta már elfeledett külföldi kritikákra is felhívja a figyelmet. A cikk írója, nem hallgatva el a helytelenítő észrevételeket sem (amelyeket azonban egyszerűen a német egység körüli éles politikai küzdelmek gerjesztette pártszempontokkal magyaráz), alapvetően pozitívan ítéli meg a külföldi visszhangot: „Mondtuk több alkalommal, hogy e munka dísz hoz irodalmunkra; s a külföldi sajtó fényesen igazolta várakozásunkat.”¹⁰ Ezt követően veszi sorra az írásokat.

A *Heidelberger Jahrbücher der Literatur* 1854. évi évfolyamában közölt rövid ismertetést az *Uralkodó eszmék* két kötetéről együttesen, a recenzió szerzőjének megnevezése nélkül. A bírálóat „erős munká”-nak nevezi a művet, alkotóját pedig „nemes karakter és gondolkodó fő”-nek, akit „gazdag ismeretek és ítélőképesség” jellemez, mindazonáltal a mű állításaira csak nagyon futólag tér ki, inkább a vizsgált kérdéseket ismerteti, az azokra adott válaszok nélkül. Kritikai észrevételként bírálja Eötvös azon tézisének, miszerint korukat tévesen bírálják materialisztikus iránya miatt, hiszen az eszmék irányítják a kortársakat. A recenziószerző szerint a materialisztikus és a szellemi indítatások együtt hatnak. Érezhetően túl hosszúnak és részletezőnek tartotta a munkát; külön kiemeli, hogy történeti párhuzamai néhány ponton sántítanak. Példaként említi az első kötetben a Nagy Károly és I. Napoleon közötti párhuzamot. Általában véve is felrója Eötvösnek, hogy túl sokat és túl hosszan barangol a modern kori Franciaország történetében. A mű legnagyobb érdeméért azonban megjegyzi, hogy az arra áhító olvasó abból vigaszt és reményt meríthet.¹¹

Ugyancsak rövid, névalírás nélküli ismertetést közölt a *Literarisches Centralblatt für Deutschland* című folyóirat (Lipcse) 1855-es évfolyamában a két kötetéről. A recensens szintén főképp Eötvös fő tételeinek ismertetésére vállalkozik, ugyanakkor véleménye sokkal elismerőbb. Mint írja, Eötvös kritikája éles és következetes, fejtegetései sokoldalú történeti ismeretekre, szabadelvű és magas nézőpontra utalnak; egyedül a munka terjedelmes voltát emeli ki hátrányaként.¹² A *Pesti Napló* ismertetője megjegyzi, e folyóirat többi cikkéből látszik, hogy a lap „nem könnyen osztja a babérokat”, ezért is idézi az Eötvös művét méltató szavakat.

Terjedelmesebb írásban foglalkozik Eötvös művével a *Minerva* című jénai folyóirat 1854-es évfolyamában, azonban meglehetősen kritikus hangvételben. A meg nem nevezett szerző elméleti kifogásként kifejti, hogy koruk egyik felismerése éppen az, hogy az egyes országok, népek viszonyai milyen különbözők, s hogyan változnak azok az idők folyamán,

⁹ *Fővárosi és vidéki újdonságok*. Pesti Napló, 6. évf. 46-1489. sz. 1855. február 27.

¹⁰ *Pest, mart. 26*. Pesti Napló, 7. évf. 235-1818. sz. 1856. március 26.

¹¹ „dieses starken Werks”; „einen edlen Charakter und denkenden Kopf”; „reiche Kenntniss und Beurtheilungsgabe”; „Nichtsdestoweniger würden die Leser, welchen es noth thut, aus seinem wohlgemeinten Werke manchen Trost- und Hoffungsgrund schöpfen können.” *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, Jg. 47. (1854) nr. 56. 886-888.

¹² „Das Ganze ist sehr breit angelegt, und eine etwas knappere Zusammenfassung des Stoffes würde dies Buch übersichtlicher, wirksamer, überhaupt einem größeren Kreise von Lesern leichter zugänglich gemacht haben. Für Den, der Zeit und Geduld genug zur Lectüre mitbringt, werden auch die etwas breiten Ausführungen des Verf.'s nichts Unbefriedigendes haben, da sie durchweg geistvoll und reich an mannichfachen fruchtbaren Ideen sind. Seine Kritik ist scharf und folgerichtig, seine Anschauungen vom Staat und von der Civilisation bekunden durchweg einen freien und hohen Standpunkt der Betrachtung, sowie eine vielseitige Kenntniß der Geschichte.” *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1855. 270.

ezért kétségesnek tartja, lehetséges-e általános érvényre törő elveket megfogalmazni – így „nem minden csodálkozás” nélkül tekint a két vaskos kötetre. S bár a munka gazdag mély gondolatokban, kivételes rendszerezettség és komoly felfogás jellemzi alkotóját, mégis tételeinek igazságát a centralizációt, önkormányzatot stb. illetően a recenzens csak Ausztriára vonatkozóan ismeri el, Németország tekintetében tagadja. A következőkben azután más sem következik, mint annak bizonyítása, hogy a nemzetállami program Magyarországon vagy Ausztriában valóban nem reális célkitűzés, Németország számára azonban a legfontosabb feladat. A szerző nem nagyon palástolt magyarellenességgel tárgyalja a különbségeket, s az *Uralkodó eszmék*ben kifejtett más megállapításokra egyáltalán nem reflektál.¹³ A *Pesti Napló* persze nem meglepően igen csípősen kommentálja a cikket: „A »Minerva« nevű folyóirat egyebet sem lát a munkában, mint hogy a német egységről nem a legkedvezőbben nyilatkozik. Egy hosszas, dagályos és eszmeszegény cikkben neki esik e miatt a magyar államférfiúnak ...”, s hangsúlyozza, hogy ez a cikk „egészen külön véleményt képez a német irodalom kritikájában Eötvös művét illetően”.

A mű kötetait két külön írásban méltatta Friedrich Bülow a *Blätter für literarische Unterhaltung* című folyóirat 1852-es, illetve 1855-ös évfolyamában.¹⁴ Igen különböző a két cikk hangvétele. 1852-ben lényegében – néhány közbevetett rövid zárójeles megjegyzéstől eltekintve – Bülow pusztán részletesen ismertette Eötvös gondolatmenetét, a felvetett problémákat és a főbb állításokat, s írását azzal zárta, hogy nagy érdeklődéssel várja e „szellemmel teli” munka második kötetét. Három évvel későbbi recenziója már ezzel szemben jóval kritikusabb, bármennyire is elismeri a szerző „tisza, elfogulatlan, férfias szellemét” és „felfogásának derekasságát”.¹⁵ A fő nézetkülönbség Eötvössel az állam felfogását illetően érzékelhető. Bülow többször is kifejti: Eötvös az államot mechanikusan értelmezi, pedig annak „a nagy, organikus nép”, „az organikus, állandó összesség” érdekeit kell szolgálnia, nem vezethető le az egyének vagy azok egyes csoportjai bizonyos érdekeinek képviseletéből. Bülow ekképpen foglalja össze saját felfogását: „Az államban mi a nép egyesült erejét látjuk rendezett vezetés alatt és a társadalom rendelkezésére bocsátva. Az államnak ezen egyesült erővel mindenütt élnie kell, ahol a nép észbeli és erkölcsi céljait előmozdítani tudja, s ahol ezeket ezáltal tudja a legjobban támogatni.”¹⁶ Így azután nem ért egyet Eötvös azon tézisével sem, miszerint az állam feladata kizárólag az egyének személyének, vagyonának biztosítása lehet, s az állam feladatkörére vonatkozó ily véleménykülönbség mellett természetesen Eötvös megoldási javaslatai sem nyerhették el tetszését. Azt is felrója Eöt-

¹³ „Darum nennen wir es nicht leichtsinnig revolutionäre, sondern besonnene und conservative Anschauung, wenn wir bei aller Achtung vor der bestehenden Ordnung uns dagegen verwahren, daß man den Gedanken eines deutschen Einheitstaates mit dem einer magyarischen Winkelrepublik in demselben Papinschen Topfe zu Gallert zusammenkochen will.” Minerva. Ein Journal für Geschichte, Politik und Literatur, Bd. 251. (Juli-September 1854) 381–389., az idézet: 389. A folyóiratot 1792-ben alapították, az 1850-es években Jénában jelent meg. A folyóirat más írásaiban is felbukkant határozott osztrák-szimpátia, a magyar különállási törekvések elítélése.

¹⁴ *Kritik der politischen Zeitideen*. *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1. Mai 1852. nr. 18. 416–422., *Kritik der politischen Zeitideen*. Uott. 14. Juni 1855. nr. 24. 429–438.

¹⁵ „der klare, unbefangene, männliche Geist des Verfassers und die Biederkeit seiner Gesinnung”, *Blätter für Literarische Unterhaltung*, 1855. 429.

¹⁶ „das große, organische Volk”, „das organische, dauernde Ganzen”; „In dem Staate sehen wir die Gesamtkraft des Volks unter geordnete Leitung gebracht und der Gesellschaft zur Verfügung gestellt. Der Staat soll sie überall verwenden, wo vernünftige und sittliche Zwecke des Volks damit fördern kann und wo diese auf solchem Wege am besten gefördert werden.” *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1855. 435.

vösnek, s szerinte ebben Eötvös nemzetiségi hovatartozása játszhatott szerepet, hogy az antik államfelfogás felváltásában kizárólag a kereszténységnek tulajdonít jelentőséget, s figyelmen kívül hagyja „a germán népiség” befolyását e tekintetben. Szintén Eötvös nemzetiségére vezeti vissza, hogy szerinte Eötvös a centralizáció jelenségét jóval szélesebben értelmezi, mint amit az valójában magában foglal, s hogy klasszikus tanulmányai és francia irodalombeli tájékozottsága mellett „teljesen figyelmen kívül hagyta a germán államiság és maga Anglia történeti fejlődését, amely az újabb kori Európára nézve oly fontos volt”.¹⁷ Pedig – folytatja – az állami hatalom objektív korlátozása a germán államiság alapvető karakterjegye, amelyet a kisebb német államok egészen a francia forradalom koráig megőriztek, de amely oly mértékben érvényesült, hogy az a haladás (azaz az egységes nemzetállami intézmény megeremtésének) akadályává vált. Angliában szintén már korábban felismerték az állami mindenhatóság veszélyeit, s a parlamenten, illetve az egyes állampolgárok egyéni cselekvési körének biztosításán, a jury és a békebírói intézményen keresztül sikerült azt korlátozniuk. A recenzens végezetül azt is leszögezte, hogy Eötvös optimizmusát sem osztja a jövőre nézve.

A *Pesti Napló* cikkírója nem ment el szó nélkül e kritikai észrevételek mellett, s bár – mint írta – nem tekintette feladatának „ellenbírálatot” írni, kommentárként ennyit megjegyzett: „...Eötvös munkája szükségképp azért foglalkozik főleg »classicai és francia tanulmányokkal«, mert éppen az »ókori elveket« vizsgálja az »újabbkori államtanban«; s mivel éppen a »francia irányokat« támadja meg a politikában. Eötvös a »german elem« befolyását elismeri; de nem tulajdonít annak annyi fontosságot, mint a német publicisták egy része, a kik minden fontosabb intézményt »german eredetű«-nek mondanak, s például a parlament és esküdtszék eredetét is Germania ősi erdejébe viszik vissza.”

A *Pesti Napló* részletesen ismerteti ezen kívül a *Gersdorf Repertorium* írását Eötvös művéről.¹⁸ Mint írja, az speciálisan magyar szempontokat, ellenzéki irányt keres a munkában, pedig a mű célja a tudományos vizsgálat. Az első kötetet pozitívabban értékeli a repertorium kritikusa, a második kötetben, folytatja a *Pesti Napló*, nem talált újat. A magyar szemlélő persze nem hagyhatja ezt sem szó nélkül: „A második kötetet, mint látszik, nem olvasta el egészen; különben nem írta volna, hogy nem talál benne új dolgot.” Mindemellett – folytatja az ismertetést – az írás „dicséri különösen mérsékletét, megfontolását, mely, midőn a szélsőségeket ostromolja, nem esett ellenkező tulságba. Jótékonynak mondja az egésznek irányát; s kiemeli, hogy egyes részeiben is szellemdus, találó, s az illúziókat és téveszméket tömegestől eloszlató észrevételeket nagy számmal találunk, melyek e művet rendkívül tanulságossá és hasznossá teszik. Nyelve és előadása is – mond végül – tiszta, eleven, vonzó s az egész igen jó olvasmány.”

A *Pesti Napló* kitér még a *Deutsche Allgemeine Zeitung* kritikájára is a pontos lapszám megjelölése nélkül, mely mint a szélesebb olvasóközönség figyelmére is joggal igényt tartó tudományos munkát ajánlja az *Uralkodó eszméket*: „Szerző az állam- és népélet szemléletében magas és szabad szemponton áll. Szemlélődései annyi szellemmel, oly éles ésszel és tiszta felfogással vannak kivive, hogy örömet és érdeklődést követhetjük mélyebb nyomozásaiban s még kitéréseiben is.”

¹⁷ „das germanische Volksthum”; „...die für das neuere Europa so wichtige geschichtliche Entwicklung des germanischen Staatswesens und selbst England fast ganz aus den Augen läßt”. *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1855. 431.

¹⁸ *A Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur* (Hg. von Dr. E. G. Gersdorf. Jg. 12. (1854) Bd. 3. 355.) már korábban hírt adott az *Uralkodó Eszmék* megjelenéséről.

Az egyetlen igazán neves recenzióíró az itt tárgyaltak közül – akinek közreműködésével Eötvös is számolt – Fallmerayer volt, aki a *Deutsches Museum* című folyóiratban vállalkozott a kötetek ismertetésére.¹⁹ A *Pesti Napló* cikke is az ő második írását tekinti a leginkább figyelemreméltónak „mind a bíráló nevének tekintélye mind cikkének kimerítő alaposága” folytán, mindazonáltal írásának részletes ismertetését egy következő alkalomra ígérte. Fallmerayer cikkei később összegyűjtött munkáinak kötetében is megjelentek, s ezen kiadás alapján Concha Győző is részletesen ismertette őket. Ezért megállapításaira ehelyütt nem térünk ki részletesen, mindazonáltal érdemes írásának azon részét idézni, mely az *Uralkodó eszmék* várható németországi hatását elemzi. Fallmerayer ugyanis a második kötetről szólva igen elismerő szavakkal minősíti „a magyar államfilozófus” „kitűnő” munkáját, melyet megítélése szerint „megtámadhatatlan gondolati következetességgel” írt meg.²⁰ Ő is hangsúlyozza, hogy Eötvös műve nem soha nem hallott újdonságokat fogalmaz meg, hanem igazi érdeme az, hogy „a spekulatív államtudomány helyébe, mely Európában hatvan év óta oly nagy károkat okozott, a tapasztalatra épülő államtudományt helyezte”.²¹ Mindennek ellenére úgy tűnik, Fallmerayer nem remélt nagy és pozitív visszhangot a német államokban, ennek okait több tényezőben jelöli meg: Az 1848–1849-es frankfurti német parlament egyesítési törekvéseinek kudarcra után az államteóriák iránti érdeklődés erősen lehanyatlott, az államtudományt mint „haszontalan játékszert”, „a politikai archeológia” terepét kezeli a közvélemény.²² Továbbá arra utal finoman, hogy Eötvös felismerhetően katolikus szemléletmódja is gátja lehet a fogadtatásnak, bár kifejti, hogy Eötvös azon érve, miszerint a kortárs államtudományban az ókori fogalmak uralkodnak a kereszténység értékeivel szemben, nem ébreszthet aggodalmat „a kizárólagosan protestáns öntudat” nézőpontjából sem, ahogy azt is csak szűk pártérdekeket szem előtt tartó szemüvegen keresztül nézve lehet félreértelmezni, hogy Eötvös az egyház(ak) szabadságát az egyéni szabadság legfőbb biztosítékának tekinti. Ez persze még nem zárja ki – tehetjük hozzá –, hogy valóban nem fogják így értelmezni ezeket a gondolatokat, valamiféle katolikus hegemóniára törekvés jeleként.²³ Harmadrészt pedig Fallmerayer kifejti, hogy a „szabadelvű” Eötvös gondolati rendszerének két alappillére is idegen korának németországi államtudományától,

¹⁹ Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben. Az első kötetről: Jg. 2. (1852) Nr. 11. 833.; a második kötetről: Jg. 5 (1855) Bd. 1. Januar-Juni Nr. 18. 1855. máj. 3. 633–640. A folyóiratot 1851-ben indította Robert Eduard Prutz költő, kritikus és irodalomtudós, azt a legrangosabb hetilapok között tartották számon német nyelvterületen. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 26. Berlin, 1970. 681.

²⁰ „der magyarische Staatsphilosoph”, „in seiner Art merkwürdiges Werk”, „vortreffliches Werk”, „mit unanfechtbarer Gedankenconsequenz geschriebenes Buch” Deutsches Museum, 1855. 636., 633., 640.

²¹ „... an die Stelle der speculativen Staatswissenschaft, die in Europa seit 60 Jahren so großes Unheil gestiftet hat, eine Staatswissenschaft der Erfahrung gesetzt zu haben.” Deutsches Museum, 1855. 639.

²² „nutzlose Spielerei”, „die politische Archeologie”. Deutsches Museum, 1855. 634.

²³ „Wer immer das Werk des Verfassers im Zusammenhange gelesen und seinen Gedankengang Schritt vor Schritt begleitet hat, wird rasch erkennen, daß durch die Alternative, »entweder ganz zu den Grundsätzen des Alterthums zurückzukehren, oder die Grundsätze der christlichen Gesittung auch im Staate zu verwirklichen«, selbst für das exclusivste protestantische Bewußtsein keine Störung zu besorgen sei. [...] Sieht der Verfasser in der Freiheit der Kirche die höchste, die einzige, unerschöpfliche, moralische Garantie, welche die Selbständigkeit der einzelnen Theile des Staates der materiellen Gewalt der Gesammtheit gegenüber besitze, so soll und wird dieses Thesis Niemand misverstehen, wenn nicht engherzige Parteizwecke mehr als die Wahrheit gelten sollen.” Deutsches Museum, 1855. 635.

melyet jól érezhető kritikai éllel Friedrich Julius Stahl és Georg Beseler nevével fémjelez. Egyrészt „az össznémet államskolasztika” nem fogja helyeselni azt a tételt, hogy az abszolút egyenlőség után való törekvés valójában csak egy irányzat fő törekvése, de nem a 19. század valódi uralkodó eszméje, ahogy azt sem, hogy Eötvös nem az egyént rendeli alá az összességnek (Gesamtheit) és az államnak, hanem az egyéni szabadság biztosítékait keresi.²⁴ Fallmerayer alapos helyzetfelméréséből úgy tűnik, a *Pesti Napló* cikkírójának reményei ellenére a távolságtartó fogadtatás az *Uralkodó eszmék*ben kifejtett nézeteket illetően távolról sem lehetett egyedi kivétel a német államokban.

A *Pesti Napló* kitért arra is, hogy Fallmerayer Eötvös művének méltatására egy évvel később megjelent, *Orientalische Forschungen* című cikkében is sort kerített az augsburgi *Allgemeine Zeitung* hasábjain: „Eötvös Europa népeinek socialis és állami jövőjét» antik szabadelmőséggel és oly éllel és szellemi tulnyomósággal adta elő, melynek nem láttuk párját Montesquieu óta.”²⁵

Érdekes módon a *Pesti Napló* fent ismertetett cikkeinek egyike sem említette Adam Wolf kritikáját az *Uralkodó eszmékről*, amely a hivatalos osztrák kormánylap, a *Wiener Zeitung* irodalmi melléklapjának hasábjain jelent meg 1855 januárjában. Wolf Bülaúhoz hasonló szempontból bírálta Eötvös gondolatait. Véleménye szerint az állam és a társadalom különválasztásával azok organikus egysége helyett Eötvös minden kritikai észrevétele ellenére is a francia iskolát követi, s ezáltal fogalmak és ellentétek zűrzavarához jut: „... a kifejtést zavarosnak, az eszméket, melyekre Eötvös művét építi, hiányosaknak, téveseknek, átgondolatlanoknak, és semmiféle újdonságot nem tartalmazóknak – épp ezért meggyőző erő híján lévőknak tartjuk”.²⁶

Hogyan formálják át, átformálják-e egyáltalán ezek az írások képünket Eötvös *Uralkodó eszméinek* korabeli külföldi recepciójáról? Mindenekelőtt arra figyelmeztetnek, hogy ne tekintsük a Concha által összegyűjtött recepciótörténeti adatok alapján „véglegesen” feltártnak ezt a kérdést. Német nyelvterületen legalábbis feltételezhetően még rejtőzhetnek ismertetések az itthon alig ismert folyóiratok hasábjain. Emellett az itt tárgyalt recenziók a Concha által rajzoltnál valóban sokkal kritikusabb és többszínűbb recepció körvonalait tárják eléink, ami megerősíti a szkepszist az egyértelműen elismerő fogadtatás tézisével kapcsolatban; ugyanakkor rámutatnak arra, hogy Eötvös személyes erőfeszítéseitől függetlenül is beszélhetünk az *Uralkodó eszmék* vonatkozásában európai kritikai visszhangról.

²⁴ „der freisinnige Verfasser”; „die gesammte deutsche Staatsscholastik”. Deutsches Museum, 1855. 636.

²⁵ „... hat uns nicht erst neulich Eötvös die sociale und staatliche Zukunft der Völker Europa’s mit antikem Freimuth und zugleich mit einer Schärfe und einer geistigen Ueberlegenheit vorgerechnet, die man seit Montesquieu vielleicht nicht mehr gesehen hat?” Fallmerayer: *Orientalische Forschungen*. Augsburger Allgemeine Zeitung, Beilage zu Nr. 74, 14. März 1856.

²⁶ „... wir finden die Darstellung verworren, die Ideen, auf welche Eötvös seine Betrachtung baut, unvollständig, irrthümlich, nicht durchgebildet, nicht neu – und deßwegen ohne überzeugende Kraft.” Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst. Beilage zur Oesterreichisch-Kaiserlichen Wiener Zeitung, 15. Jänner 1855. nr. 3. 13–15. Korábban erről lásd: Deák Ágnes: *Adatok Eötvös József 1850-es évekbeli tevékenységéről*. Aetas, 13. évf. (1997) 1. sz. 147. Eötvösnek sem volt azonban jó véleménye Wolf *Österreich unter Maria Theresia* című munkájáról, melyet nagyon középszerűnek minősített egyik Johann Kaspar Bluntschlihoz 1856-ban írott levelében. Eötvös levele J. K. Bluntschlihoz, Pest, 1856. november 24. Közli: Deák Ágnes: *Eötvös József és Johann Kaspar Bluntschli levélváltása (1856–1867)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 95. évf. (1991) 5–6. sz. 656.